

KAPITEL 8 / CHAPTER 8⁸
**URBAN PLANNING ASPECTS OF HUMANIZATION OF THE CITIES
IMPROVEMENT: SCIENTIFIC AND PRACTICE EXPERIENCE**

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-31-00-015

Вступ

На тлі переосмислення ролі та місця людини в сучасному світі відбуваються зміни в напрямках та підходах до розбудови довкілля її проживання. Визначення цих векторів глобального руху людської цивілізації сформульовано у найбільш узагальненій формі у положеннях концепції сталого розвитку «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», що була затверджена на саміті ООН у 2015 р. [1]. В якості одного з таких важливих напрямків створення гармонійного сталого середовища розглядається його гуманізація. Тому мета даної роботи – показати закономірність та об'єктивність становлення ідеології гуманізму в архітектурно-містобудівній сфері діяльності, а також розкрити особливості впровадження цих ідей у містах сучасної України. Особливої гостроти вирішення цього питання на засадах світових гуманістичних цінностей набуде у післявоєнний період відродження архітектурно-містобудівного простору країни, зруйнованого загарбниками.

Гуманізація розглядається як світоглядний принцип, в основі якого лежить повага до людей та їх потреб (гуманізм від латинського *humanus* – людський). Аналіз та систематизації низки наукових праць останніх десятиліть розкрив різноманітність наукових аспектів вивчення явища гуманізації міського середовища та її елементів у різних наукових сферах: соціології, психології, медицині, ергономіці, а також, безумовно, в архітектурі, містобудуванні, урбаністиці.

Гуманізація міського середовища сьогодні передбачає його вдосконалення з метою досягнення фізичного, психологічного та духовного комфорту людини [2-5]. Можна стверджувати, що процес наукового та проектно-практичного вирішення проблем гуманізації міського середовища в архітектурно-

⁸*Authors: Dreval Iryna*

містобудівній сфері має еволюційно-поступальний характер. Історичні витoki гуманізму належать ще епосі Відродження, де великі мислителі того часу, такі як Петрарка, Данте, Леонардо да Вінчі втілили ідеї гуманізму у своїх численних роботах. Не оминули ці важливі ідеї і сферу архітектури та містобудування. На кожному етапі їх розвитку вони мали оригінальне втілення, часом дискусійне, обумовлене загальним соціокультурним та економічним контекстом. В даній роботі буде проаналізовано період наукового осмислення та практичного втілення ідей гуманізації міського середовища з кінця ХХ ст. і дотепер.

У ході роботи використовувалися такі методи дослідження як: аналіз та систематизація результатів наукових досліджень; натурні та картографічні дослідження, спостереження та фотофіксація з подальшим порівняльним аналізом; вивчення середових об'єктів та аналіз потреб городян.

8.1. Аналіз теоретичної бази гуманізації міського середовища

Аналіз розвитку наукової думки в означених історичних межах дозволив виділити кілька етапів цього процесу. Хоча радянська система містобудування передбачала комплексний, але уніфікований підхід до розбудови міст, вже в цей період, на першому етапі сформувалися теоретичні засади гуманістичних поглядів на містобудівне середовище. Методологічним фундаментом для переосмислення наукового та проектно-практичного підходу до формування міського простору стали дослідження взаємодії людини та середовища таких відомих зарубіжних авторів як Р. Вентурі, П.Портогезі, К.Норберг-Шульц, Дж. Саймондс, К. Лінч, Я. Гейл [6, 7]. Саме на основі інтелектуальних надбань їх робіт, на тлі розширення уявлень про вплив особливостей архітектурно-містобудівного середовища на людину, стався перехід від ідеології типового будівництва для анонімного масового споживача, до індивідуальних рішень, які враховують потреби різних соціальних груп. Аналіз досліджень з архітектурно-містобудівної сфери, присвячених проблемам розвитку міста, показав, що з кінця

XX ст. у науковий ужиток стали активно входити поняття, що розкривають різні аспекти гуманізації містобудівного простору. Серед них найбільш популярними стали такі поняття як: комфортність, ергономічність, доступність, безпека, доброзичливість до людини міського середовища та її елементів, безбар'єрність, інклюзивність,

На другому етапі розвитку наукової думки свій внесок у збагачення наукових уявлень про комфортне, гуманне міське середовище проживання людини зробили такі вчені-архітектори кінця XX ст. як В. Глазичев, О. Гутнов, В. Іовлев, В. Шимко та ін. Так, наприклад, відомий теоретик містобудування О. Гутнов наголошував, що архітектура – це насамперед простір, організований відповідно до *потреб* людини. [8]. Серед таких потреб В. Шимко виділяв естетичні і розробляв методи композиційного формування міського середовища. Автор розглядав композиційні прийоми у прямому взаємозв'язку з реалізацією різноманітних функціональних потреб мешканців міста, у тому числі духовно-естетичних [9]. Певним внеском до формування теоретичної бази архітектурно-містобудівної діяльності у напрямку гуманізації міського простору стали роботи з дизайну міського середовища Н. Крижанівської, з архітектурної ергономіки В. Міроненка, з архітектурної композиції В. Кравца. [5, 10, 11]. Їх результати дозволяють оцінити відповідність параметрів та характеристик оточуючої людини предметно-просторового оточення її найважливішим потребам: фізичним, фізіологічним, психологічним.

Важливе методологічне значення у розвиток загальної теоретичної основи гуманізації міського середовища на третьому етапі мають дослідження початку XXI ст. Так, питання формування архітектурного середовища міст на основі використання механізмів соціокультурної ідентичності розглянуті в роботах М. Блінової. Авторка розкриває систему взаємозв'язків між архітектурно-містобудівними характеристиками середовища та способом життя її мешканців [12]. Методологічні засади формування естетики міського середовища розроблено Г. Осиченко. Нею сформульовано парадигму містобудівної естетики, яка базується на системі положень: про єдність людини та міського середовища;

про ціннісно-нормативний характер естетичних якостей міського середовища; про тілесність естетичного сприйняття людини, обумовленість її природою та внутрішнім світом людини [13]. Низка досліджень доводить, що для досягнення комфортного стану людини у міському середовищі особливу увагу слід приділяти таким його якостям як пізнаванність елементів міського простору. Вчені відзначають, що існує пряма залежність між «похмурістю» районів з типовою забудовою та станом психіки та здоров'я людей, що їх населяють [14]. Визначенню принципів створення безпечного міського середовища присвячені дослідження О. Главацького.

Важливим етапом наукового осмислення потреб гуманізації міського простору в Україні стали роботи, присвячені формування комфортного середовища для маломобільних груп населення. Так, роботи Г. Шостак присвячено визначенню містобудівних принципів формування безбар'єрного міського простору в структурі сучасних міст [15]. Авторка обґрунтувала доцільність створення спеціальних маршрутів для комфортного і безпечного пересування в місті людей з обмеженою мобільністю.

Гуманізація міського середовища передбачає також створення комфортних умов для соціальної взаємодії. Це питання вирішується в значній мірі шляхом створення громадських (суспільних) просторів в структурі міста. Тему важливості їх розбудови, як засобу гуманізації міського простору, розвивають у своїх наукових роботах Н. Соснова, О. Олійник. Ними сформовано теоретичну модель громадського простору, як цілісного об'єкту, суть якого полягає у емерджентному прояві синергічної взаємодії трьох різних складових: архітектурно-просторового середовища; користувачів простору та їхніх потреб; діяльності (соціальної та економічної), що розгортається в межах простору; визначено принципів конфігураційні моделі громадських просторів та вплив їх характеристик (ступеню інтегрованості) на соціальну активність населення; сформульовано принципи збереження та розвитку міських громадських просторів в контексті концепції сталого розвитку [17,18].

Таким чином, можна стверджувати, що в сучасній науці налагоджено

теоретичну базу, що дозволяє вирішити завдання гуманізації міського середовища. Наведені, та інші наукові роботи подібні до пазлів, використовуючи які, на основі містобудівного «підходу» можна побудувати цілісний, гуманний міський простір. Саме містобудівний погляд на гуманізацію міського середовища передбачає її розгляд як безперервну матеріально-просторову цілісність, що забезпечує потреби (фізичні та духовні) кожної із соціальних груп у процесі життєдіяльності як безперервного процесу.

8.2. Аналіз нормативно-законодавчої бази формування міського середовища на засадах його гуманізації

Важливість вирішення питань, пов'язаних з гуманізацією довкілля людини, усвідомлена і на державних рівнях. Законодавча база, що формується сьогодні в Україні для вирішення питань гуманізації міського середовища спирається, перш за все, на низку міжнародних документів [1,2,19]. Найбільшу вагу, безумовно, має концепція сталого розвитку міст та громад, на базі якої в Україні розроблена власна стратегія досягнення глобальних цілей розвитку. Вона представлена у Національній доповіді «Україна після 2015 року: Майбутнє, якого ми прагнемо» [20]. Головні ідеї міжнародного рангу конвертовані в останні десятиріччя до таких державних документів нашої країни як: Постановою Верховної Ради України від 24.12.99 № 1359-XIV «Про затвердження Концепції сталого розвитку населених пунктів»; Указ Президента України від 01.06.2005 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» та ін. [21-23]. <https://mtu.gov.ua/content/nacionalna-strategiya-zi-stvorennya-bezbarernogo-prostoru-v-ukraini.html>

Окремі аспекти формування гуманного міського простору отримали

віддзеркалення і в нормативній базі України. Перш за все, це положення ДБН Б.2-12 2018 «Планування і забудова територій», що стосуються створення комфортного, безпечного, інклюзивного, екологічного середовища на різних рівнях містобудівного простору [25]. Значна увага тут приділена забезпеченню комфортності та безпечності житлового середовища за рахунок упорядкування розміщення паркувань приватного автомобільного транспорту, посиленню регламентів збереження озелених територій, залучення прийомів універсального дизайну до планування територій. Чимало доцільних рекомендацій, в тому числі щодо врахування потреб мало мобільних груп населення, зафіксовано у ДБН Б.2.2-5:2011 «Благоустрій територій» [26]. В останні роки з'явилися спеціальні нормативні документи щодо формування простору за принципами «безбар'єрності».

Однак ретельний аналіз нормативної бази формування гуманного міського простору життєдіяльності людини в Україні показав, що вона орієнтована головним чином на параметризацію окремих елементів матеріально-просторового середовища з урахуванням потреб різних соціальних груп населення. Наприклад, Державні будівельні норми "Інклюзивність будівель та споруд" [27]. У сфері містобудування гуманістичний аспект ще не отримав достатнього відображення у нормативних документах. Ця обставина є додатковим стимулом для проведення наукових досліджень у цьому напрямі.

8.3. Аналіз практичного досвіду формування міського простору на засадах його гуманізації

Вивчення практичного досвіду гуманізації міського середовища у містобудівному аспекті показало, що в Україні цей напрямок розвитку міста представлено реалізацією, насамперед таких проектів як: удосконалення та розвиток мережі ландшафтно-рекреаційних об'єктів з урахуванням потреб різних соціальних груп; насичення довкілля громадських просторів елементами

ландшафтного дизайну, декоративного мистецтва, скульптури, створення пішохідних зон, розвиток мережі велодоріжок, куточків відпочинку для різних соціальних груп. Важливе значення для гуманізації міського середовища у містобудівному аспекті має збереження цінної історичної спадщини та елементів природи.

Один із аспектів гуманізації середовища життєдіяльності сучасного соціуму є інклюзивне будівництво. Сьогодні воно стає невід'ємною частиною сучасної архітектури, яка ставить перед собою завдання створити комфортне середовище для всіх людей, незалежно від їхніх фізичних або психологічних особливостей. З ініціативи першої леді України О. Зеленської «Без бар'єрів» прийнята Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року.

Цікавим практичним прикладом розвитку гуманістичного спрямування у вдосконаленні міського середовища є його адаптація для маломобільних груп населення. В Україні на першому етапі цього процесу увага приділялася гармонізації фізичних параметрів елементів житлових та громадських будівель з особливими потребами інвалідів на основі нормативних вимог. На другому етапі вектор зусиль архітекторів отримав новий напрямок – на адаптацію відкритих міських просторів, головним чином пішохідних комунікацій, та насичення елементами обладнання публічних просторів для потреб маломобільної категорії населення. У містах з'явилися окремі ділянки із спеціально обладнаними пішохідними переходами, паркування для автотранспорту інвалідів, тактильні смуги на тротуарах, адаптовані біотуалети.

Однак, існуюча практика фрагментарного підходу до перетворення міського простору далеко не повністю задовольняє потреби маломобільних груп населення. На думку керівників Харківської міської громадської організації інвалідів «зусилля різних фахівців, спрямовані на медичну, психологічну, соціальну, трудову реабілітацію людей з інвалідністю, зводяться нанівець у той момент, коли людина стикається з непереборними бар'єрами у зовнішньому середовищі. Формування доступного середовища передбачає створення такого

сприятливого простору, у якому людина з інвалідністю зможе функціонувати вільно, безпечно та самостійно» ([26, с.3].

Прикладом спроби вирішити завдання формування безбар'єрного середовища на містобудівному рівні стала науково-практична робота зі створення спеціального цілісного, безперервного маршруту, який забезпечував комфортне та безпечне пересування маломобільного контингенту мешканців міста Харкова від місця проживання (квартири) до об'єктів громадського обслуговування, просторів соціальних комунікацій. Як відомо, включення до процесів соціальних комунікацій представників маломобільних груп населення сьогодні набувають особливої актуальності. Саме для соціокультурних взаємодій цієї категорії населення потрібна організація безбар'єрного архітектурного середовища, що стимулює міжособистісне, міжкультурне, міжнаціональне спілкування.

Спираючись на результати аналізу наукового та практичного досвіду формування безбар'єрного архітектурного середовища була розроблена методика формування маршруту як засобу адаптації архітектурно-містобудівного середовища, що склалося, для маломобільних груп населення. Ціллю функціонування маршруту як елемента міського середовища є максимальне забезпечення повноцінних процесів життєдіяльності маломобільних категорій населення на території загальноміського центру шляхом «руйнування» бар'єрів їх вільного руху та доступу до елементів громадського обслуговування. У просторово-планувальному аспекті маршрут представляє відносно автономний, але планувально цілісний простір, що має властивості: високого ступеня зв'язності з різними частинами міста, забезпечення безперервності руху; свободи вибору руху, можливості відвідування доступних об'єктів громадського обслуговування та рекреацій.

Запропонований проект маршруту побудований на передбачуваному «розгортанні» особливого сценарію життєдіяльності представників людей з особливими потребами, який включає такі елементи: прибуття на початок маршруту; орієнтація на ділянці початку (завершення) маршруту, отримання

інформації про структуру та зміст маршруту (на спеціальних стендах), прийняття рішення про спрямування руху; цілеспрямований, безперешкодний та комфортний рух маршрутом; короткочасний відпочинок у процесі руху; відвідування об'єктів соціального обслуговування, соціальні комунікації.

Реалізація та взаємозв'язок процесів життєдіяльності маломобільних груп населення, та інших категорій населення має здійснюватися у єдиному просторі міста.

Ділянка експериментального проектування (вул. Сумська м. Харкова) розташована в центральній, історичній частині міста (рис.1). Дана ділянка міського середовища, обрана для адаптації пішохідної частини вулиці для потреб маломобільних груп населення, характеризується наступним: високим ступенем транспортної зв'язності ділянки з житловими територіями та зовнішніми транспортними вузлами міста; значним соціокультурним потенціалом; наявністю об'єктів громадського обслуговування, доступних представникам усіх маломобільних груп населення (магазини, кафе, банки, аптеки, театр, кінотеатр, адміністративні установи та інших.); високим рівнем благоустрою та наявністю значних ділянок озеленення вздовж маршруту; високим ступенем пішохідної зв'язності вулиці Сумської із суспільно значущими об'єктами міста.

Головною особливістю запропонованої моделі адаптації сформованого містобудівного середовища до потреб маломобільних груп населення є її відкритість для постійного територіального розширення, залучення до зони доступності нових і нових елементів міського середовища: об'єктів громадського обслуговування, рекреаційних ділянок, публічних просторів. Втілення проекту у життя підвищило рівень гуманізації міського середовища місті Харкові. В даний час робота з розширення безбар'єрного простору продовжується.

Прикладом гуманізації міського середовища засобами ландшафтної архітектури є «зелені» громадські простори: сади, сквери і парки. Так, в м. Харкові високий рівень благоустрою їх територій демонструє практичне втілення ідей гуманізації в контексті концепції сталого розвитку (рис.2).

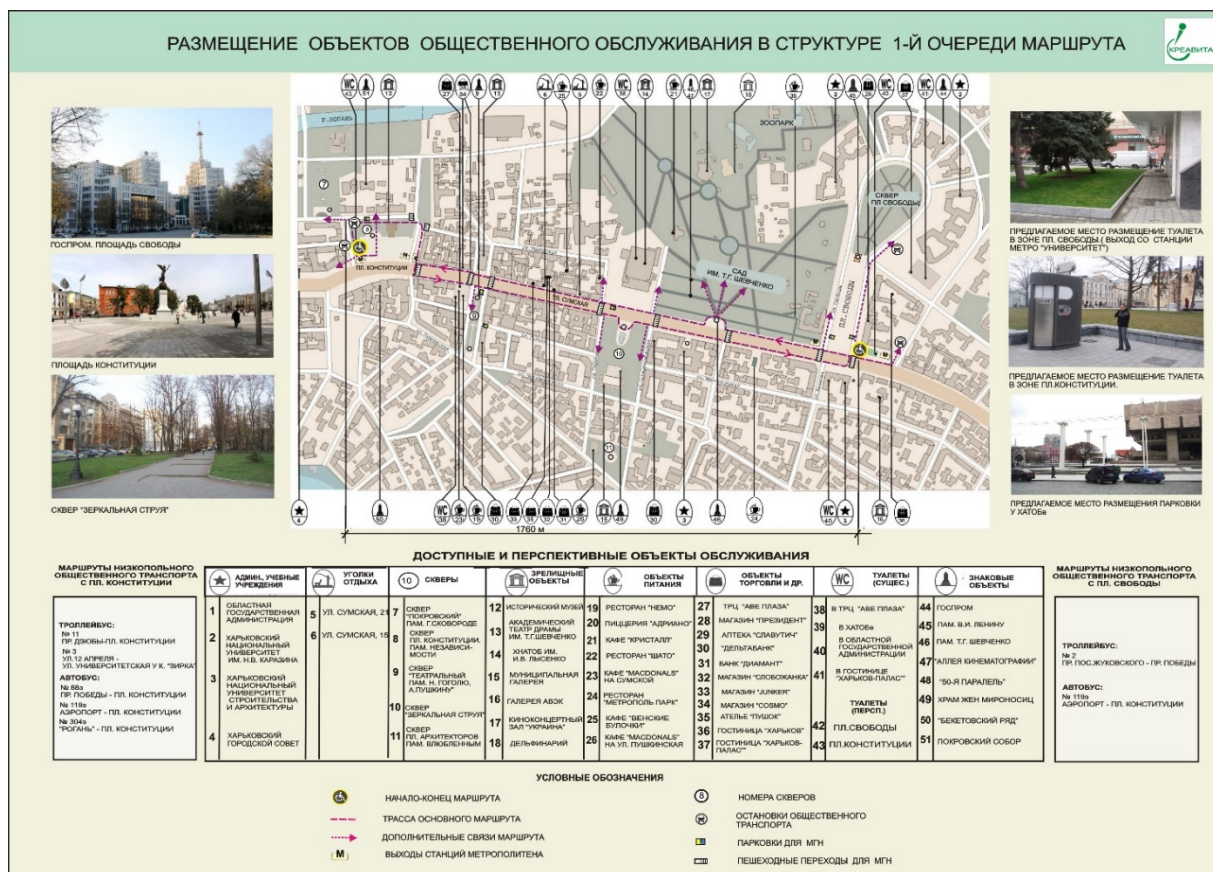

Рисунок 1 - Схема формування маршруту для маломобільних груп населення в центральній частині м. Харкова.

Розробка І. Древаль, Г. Шостак, 2015 р.

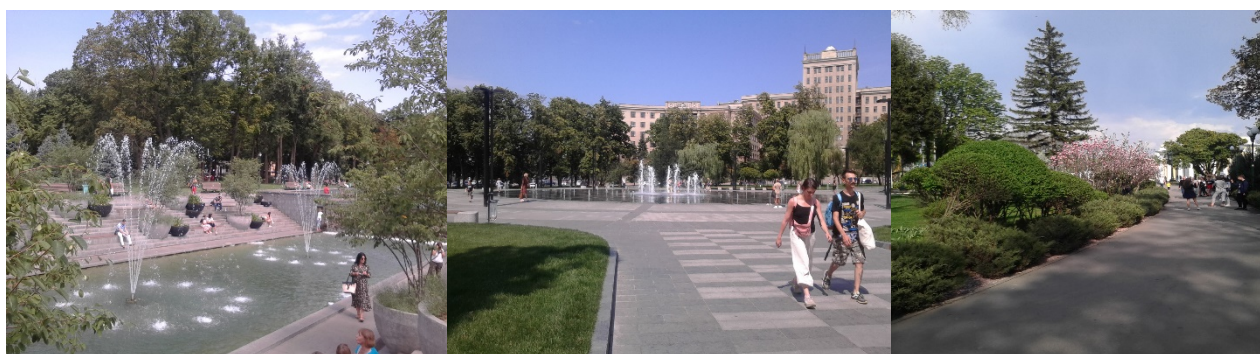

Рисунок 2 – Високий рівень благоустрою громадських просторів м. Харкова - запорука їх гуманізації.

Джерело: фото автора

Таким чином, на основі вивчення практичного досвіду гуманізації міського середовища в Україні виявлено основні підходи та етапи вдосконалення міст у цьому аспекті. Наведене вище доводить, що практика фрагментарного підходу до гуманізації міського простору не задовольняє потреб міського населення.

Висновки

Спираючись на загальні методологічні положення та на широку базу результатів суміжних з архітектурою та містобудуванням наук, дослідження з гуманізації міського середовища поступово переходять від окремих морфологічних елементів (будівель, пішохідних просторів, містобудівних комплексів) до розробки наукових ідей, що охоплюють весь міський простір. З іншого боку, з'являються наукові роботи, які поглиблюють наші знання про характеристики міського середовища, які задовольняють все більшу різноманітність потреб людини, окремих соціальних груп.

У сучасній науці налагоджується теоретична база, що дозволяє вирішити завдання гуманізації не тільки окремих елементів довкілля людини, але всього міського простору.

Містобудівний погляд на гуманізацію міського середовища передбачає її розгляд як безперервну матеріально-просторову цілісність, що забезпечує потреби (фізичні та духовні) кожної із соціальних груп у процесі життєдіяльності як безперервного процесу.

Спираючись на перелічені дослідження, архітектурно-містобудівна наука України сьогодні виконує важливу синтезуючу роль у процесі формування гуманного довкілля сучасної людини. За рамками цієї статті залишився значний масив наукових праць та практичних прикладів, що додатково розкривають містобудівний аспект гуманізації міського середовища. Проте завдання їх докладного аналізу у роботі не ставилося.

Гуманізація міського простору має спиратися на нову технологію організації проектно-практичної діяльності. Її суть полягає у консолідації зусиль зацікавлених суб'єктів, в тому числі дослідників різних наукових сфер та проектувальників, які мають поєднувати у своїй роботі нормативні положення та методи експериментального проектування.